[२०२४] ५ एस सी आर ४७०:२०२४ आय.एन.एस.सी ३७१ , (पृष्ठ-४७०-४९१)

(इंग्रजी टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

अ ('एक्स' ची आई)
विरुद्ध
महाराष्ट्र राज्य आणि इतर

(दिवाणी अपील क्रमांक ५१९४/२०२४)

२९ एप्रिल २०२४

[सरन्यायाधीश डॉ. धनंजय वाय. चंद्रचूड, न्यायमूर्ती जे. बी. पारदीवाला आणि न्यायमूर्ती मनोज मिश्रा]

विचारार्ह वादप्रश्न

गरोदर व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर गर्भधारणेचा प्रभाव प्रतिबिंबित करण्यासाठी एमटीपी(MTP) कायद्यांतर्गत स्थापन केलेल्या वैद्यकीय मंडळाच्या मताशी संबंधित बाब आहे; एमटीपी (MTP) कायदा आणि गर्भवती व्यक्तीचा अधिकार त्यांच्या संमतीला प्राधान्य देतो; आणि 'गर्भवती स्त्री' या शब्दाऐवजी 'गर्भवती व्यक्ती' या शब्दाचा वापर.

शीर्षटीप

वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम, १९७१-गर्भधारणेची समाप्ती-लैंगिक अत्याचाराला बळी पडलेल्या १४ वर्षांच्या मुलीने गर्भपात करण्याची अनुमती मागितली-गर्भधारणेस चोवीस आठवड्यांचा वैधानिक कालावधी ओलांडला या आधारावर उच्च न्यायालयाने नकार दिला-अपीलामध्ये, या न्यायालयाने वैद्यकीय मंडळाच्या ताज्या अहवालाच्या आधारे गर्भपाताची अनुमती दिली-जेव्हा हा आदेश पारित झाला, तेव्हा अल्पवयीन मुलगी तिच्या गर्भधारणेच्या तीसव्या आठवड्यात होती-त्यानंतर, अल्पवयीन मुलीच्या पालकांनी त्यांची विधाने बदलली आणि या न्यायालयासमोर पुन्हा प्रकरण दाखल केले.

अधिनिर्णित: या टप्प्यावर न्यायालयाचा विचार करण्यासारखा एकमेव आणि एकल विचार म्हणजे अल्पवयीन मुलीची सुरक्षा आणि कल्याण हा आहे-हे लक्षात घेता, या न्यायालयाने

दिलेला पूर्वीचा आदेश मागे घेण्यात आला आहे-गर्भवती व्यक्ती आणि तिच्या पालकांच्या निर्णयात्मक आणि शारीरिक स्वायत्ततेच्या प्रकाशात घेतलेला निर्णय -गर्भधारणेचे वय एकतीसव्या आठवड्याच्या अखेरीस पोहोचण्याची प्रक्रिया करणे, हे रुग्णालयातील वैद्यकीय चमूने स्पष्ट केल्याप्रमाणे अल्पवयीन मुलीचे कल्याण आणि सुरक्षिततेशी संबंधित जोखमींच्या अधीन आहे-मुलीचे पालक, म्हणजे तिचे आई-वडिल, ज्यांनी गर्भधारणेच्या मुदतीसाठी संमती दिली, जे कलम ३(४) (क) अन्वये अनुज्ञेय आहे. -एम. टी. पी. अधिनियमाच्या अनुषंगाने अल्पवयीन मुलगी आणि तिच्या पालकांनी गर्भधारणेची संज्ञा गाठण्याचा दृष्टिकोन-याव्यतिरिक्त, एम. टी. पी. अधिनियम हे गर्भपातासह कार्यवाही करण्याच्या संदर्भात गर्भवती व्यक्तीच्या वैयक्तिक निवडीमध्ये कोणत्याही प्रकारचा हस्तक्षेप करण्यास अनुमती देत नाही- न्यायालयांनी विकसित केलेला कायदा किंवा विधीतत्वमीमांसा याद्वारे गर्भपाताच्या पुनश्च निवडीच्या बाबींमध्ये कुटुंब किंवा गर्भवती व्यक्तीच्या जोडीदाराच्या हस्तक्षेपास वाव राहत नाही-नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांची भूमिका-आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळाची भूमिका अशा प्रकारे असली पाहिजे जी गर्भवती व्यक्तीला त्यांच्या निवडीचा मुक्तपणे वापर करण्यास अनुमती देते-त्या दृष्टीने गेल्या आठवड्यात अल्पवयीन मुलीला रुग्णालयात दाखल करण्याबाबतचा आणि तिला प्रसूतीसाठी पुन्हा रुग्णालयात दाखल करण्याबाबतचा सर्व खर्च उचलण्याचे निर्देश रुग्णालयास दिले-जर अल्पवयीन मुलगी आणि तिच्या पालकांना बाळंतपणानंतर मुलाला दत्तक देण्याची इच्छा असेल तर राज्य सरकारने आवश्यक ती सर्व पावले उचलावीत. [परिच्छेद १९, ३२, ३३, ३५, ३६]

---

* द्वारा अधिघोषित

वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम, १९७१-कलम ३ (१), ३ (२-ख) अंतर्गत -एम. टी. पी. अधिनियमांतर्गत नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिक-आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळाची भूमिकाः

अधिनिर्णित: हा अधिनियम नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांना आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळांना, जेव्हा ते गर्भपाताबाबत सद्भावनेने मत मांडतात तेव्हा संरक्षण प्रदान करते - नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांमध्ये अभियोगाची भीती ही गर्भवती व्यक्तींना संरक्षण आणि कायदेशीर गर्भपातासाठी अडथळा आहे-एम. टी. पी. अधिनियमांतर्गत गर्भपाताच्या बाबतीत आर. एम. पी. चे मत निर्णायक आहे-आर. एम. पी. च्या मताचा उद्देश एम. टी. पी. कायद्याच्या कायदेशीर हेतूपासून घेतलेले आहे, जो गर्भवती व्यक्तीच्या आरोग्याचे रक्षण करणे आणि सुरक्षित, आरोग्यदायी आणि कायदेशीर गर्भपात सुलभ करणे आहे-त्यामुळे गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याचे रक्षण करण्याव्यतिरिक्त व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराचे संरक्षण करणे अत्यावश्यक आहे.-वैद्यकीय मंडळाने, गर्भधारणेच्या समाप्तीबाबत आपले मत तयार करताना स्वतःला कलम ३(२-ख) या निकषांपुरते मर्यादित न ठेवता गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि भावनिक आरोग्याचे मूल्यांकन देखील केले पाहिजे-स्पष्टीकरणात्मक मत जारी करताना वैद्यकीय मंडळाने मत आणि परिस्थितीतील कोणत्याही बदलासाठी योग्य आणि ठोस कारणे दिली पाहिजेत.[परिच्छेद ३७,२९]

भारतीय संविधान-अनुच्छेद २१-प्रजननात्मक स्वायत्ततेचा अधिकार-गर्भपात करण्याचा अधिकार-मूलभूत अधिकारः

अधिनिर्णित: गर्भपात करण्याचा अधिकार हा प्रतिष्ठा, स्वायत्तता आणि पुनरुत्पादनात्मक निवडीचा सहवर्ती अधिकार आहे- ह्या अधिकारास अनुच्छेद २१ अंतर्गत सुरक्षितता दिली जाते-

गर्भधारणा रद्द करण्याचा निर्णय कोणत्याही व्यक्तीसाठी पूर्णतः वैयक्तिक आहे -गर्भवती व्यक्तीने केलेली निवड ही केवळ त्यांच्या पुनरुत्पादनात्मक स्वातंत्र्याबद्दल नाही-त्यामुळे, गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याचे रक्षण करण्याव्यतिरिक्त इतर कारणांमुळे गर्भवती व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराशी तडजोड केली जाऊ नये हे अत्यावश्यक आहे-गर्भवती व्यक्तीच्या मताला एम.टी. पी. अधिनियमातील कलम ३(३) अंतर्गत व्यक्तीच्या संभाव्य मताचे मूल्यांकन करताना प्राधान्य दिले गेले पाहिजे. वैद्यकीय मंडळ आणि न्यायालयांनी गर्भवती व्यक्तीच्या पुनरुत्पादनात्मक स्वायत्तता, प्रतिष्ठा आणि गोपनीयतेच्या मूलभूत अधिकारांना प्राधान्य देणे आवश्यक आहे -वैद्यकीय मंडळाच्या मतातील बदलामुळे किंवा न्यायालयाच्या कार्यपद्धतीमुळे होणारा विलंब गर्भवती व्यक्तींच्या मूलभूत अधिकार नष्ट करणारा असता कामा नये-अशा प्रकारे, चोवीस आठवड्यांपेक्षा जास्त गर्भधारणेचे वय असलेल्या गर्भवती व्यक्तीचे मूल्यांकन करणाऱ्या वैद्यकीय मंडळाने न्यायालयाला संपूर्ण तपशील देऊन व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याबद्दल मत दिले पाहिजे. [परिच्छेद २१,३०,३१]

भारतीय संविधान-अनुच्छेद २१-पुनरुत्पादनात्मक स्वायत्ततेचा अधिकार-गर्भपात करण्याचा अधिकार-गर्भपातात गर्भवती व्यक्तीची संमती-प्राधान्य-गर्भपाताच्या वेळी अल्पवयीन व्यक्तीच्या मतास/दृष्टिकोनास महत्त्वः

अधिनिर्णित: निवडीचा आणि पुनरुत्पादनात्मक स्वातंत्र्याचा अधिकार हा अनुच्छेद २१ अंतर्गत देण्यात आलेला एक मूलभूत अधिकार आहे-पुनरुत्पादनात्मक निवड आणि गर्भपाताच्या बाबतीत गर्भवती व्यक्तीची संमती सर्वोच्च आहे -जेथे अल्पवयीन गर्भवती व्यक्तीचे मत

पालकांपेक्षा वेगळे असेल, तेथे न्यायालयाने गर्भपाताचा निर्णय घेताना गर्भवती व्यक्तीचा दृष्टिकोन/मत हा एक महत्त्वाचा घटक मानला पाहिजे. [परिच्छेद ३४,३५]

लिंग ओळख-गर्भधारणेची महत्वाकांक्षा- वाढवणे- 'गर्भवती महिला' या शब्दाऐवजी 'गर्भवती व्यक्ती' या शब्दाचा उपयोग :

अधिनिर्णित: 'गर्भवती व्यक्ती' ही संज्ञा वापरली जाते जी असे सूचित करते की, अपारलिंगी (सिसजेंडर) महिलांव्यतिरिक्त, इतर लिंग ओळखींसह काही नॉन-बायनरी व्यक्ती आणि तृतीयपंथीय पुरुष देखील गर्भधारणेचा अनुभव घेऊ शकतात.[परिच्छेद २१]

वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम, १९७१-कलम ३ (१)-जेव्हा नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांद्वारे गर्भधारणा संपुष्टात आणली जाऊ शकते- कलम ३(१) अंतर्गत संरक्षण :

अधिनिर्णित: भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३ (१) हे नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकाला गर्भपाताविरूद्ध दंडात्मक तरतुदींपासून संरक्षण देते, जर ते एम. टी. पी. कायद्यानुसार केले गेले असेल तर -शिवाय, केवळ गर्भधारणा संपुष्टात आणली जाऊ शकते की नाही यावर सद्भावनेने मत तयार केल्याबद्दल आर. एम. पी. वर कोणताही दंड आकारला जाऊ शकत नाही-याचे कारण एम. टी. पी. अधिनियमात आर. एम. पी. ला असे मत तयार करण्याचे अधिकार दिले आहेत आणि ते आवश्यक आहे -त्याची प्रामाणिक खात्री आहे की, आर. एम. पी. वर कोणतेही आक्षेप घेतले जाऊ शकत नाहीत- तसेच कलाम ३ (२-ग) आणि ३ (२-घ) अंतर्गत स्थापित वैद्यकीय मंडळाला लागू होते.- आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळाचे मत हे , एम. टी. पी. अधिनियमाच्या योजनेंतर्गत अपरिहार्य बाब आहे-परंतु अनवधानाने हे आर. एम. पी. किंवा

वैद्यकीय मंडळाला गर्भपाताच्या त्यांच्या निवडीचा वापर करणाऱ्या गर्भवती व्यक्तीच्या मार्गात अडथळा आणण्याचा अधिकार देते-जेव्हा आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळाच्या मनात भीती किंवा बोध झाला असेल तेव्हा ती संविधानांतर्गत हमी दिलेल्या गर्भवती व्यक्तींच्या मूलभूत स्वातंत्र्यांस धोका निर्माण होतो -तथापि, एम. टी. पी. अधिनियमातील योजना आणि न्यायालयांनी कायद्याच्या स्थिर अंमलबजावणीने हे स्पष्ट केले आहे की आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळांनी केलेल्या कोणत्याही सद्भावनेच्या मतांसाठी त्यांच्यावर कुठलाही खटला चालवला जाऊ शकत नाही. -आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळांनी त्यांची मते मांडतांना एम. टी. पी. अधिनियमाच्या विधिमंडळाच्या आदेशाचा आणि गर्भपाताची मागणी करणाऱ्या गर्भवती व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराचा समतोल राखला पाहिजे. [परिच्छेद २२,२३,२५]

वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम, १९७१-कलम ३ (१)-गर्भपात करण्याची परवानगी-न्यायालयांकडे असलेले निहित अधिकारः

अधिनिर्णित: राज्यघटनेच्या भाग III अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांची अंमलबजावणी केली जाऊ शकते-न्यायालये या प्रकरणात त्यांच्या विवेकबुद्धीचा वापर करतात आणि गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याचे रक्षण करण्यासाठी निर्णय घेतात-असे करताना न्यायालय हे त्यांच्या वैद्यकीय कौशल्याबद्दल एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत स्थापन केलेल्या वैद्यकीय मंडळाच्या मतावर अवलंबून असतात -त्यानंतर न्यायालय त्यांची न्यायिक बुद्धी हि वैद्यकीय मंडळाच्या मतावर लागू करतील -अशा प्रकारे, वैद्यकीय मंडळ हे कलम ३(२-ख) मधील आधार मिळून येत नाही अशी कारणे सांगू शकत नाही. - गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याशी संबंधित जोखमीबाबत मंडळाच्या वैद्यकीय मताचा लाभ त्यांना मिळाला नाही तर न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्राच्या वापरावर परिणाम होईल-अशा प्रकारे, वैद्यकीय

मंडळाने गर्भवती व्यक्तीची तपासणी केली पाहिजे आणि त्यांच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यास असलेल्या जोखमीच्या पैलूवर मत दिले पाहिजे. [परिच्छेद २७]

वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम, १९७१- कलम ५, ३ (२-ख)-गर्भपातासाठी गर्भधारणेच्या कालावधीवरील निर्बंध- काढून टाकणेः

अधिनिर्णित: दोन घटनांमध्ये गर्भधारणेच्या कालावधीवरील निर्बंध काढून टाकण्यात आले आहेत, प्रथमत: कलम ५ अंतर्गत गरोदर व्यक्तीचा जीव वाचवण्यासाठी गर्भपात त्वरित आवश्यक आहे असे वैद्यकीय व्यावसायिकांचे सद्भावनेने मत बनलेले असल्यास, गरोदरपणाचे वय काहीही असो, गर्भपात केला जाऊ शकतो आणि दुसरे म्हणजे कलम ३ (२-ख) अंतर्गत विकृती असलेल्या गर्भ संपुष्टात आणण्यासाठी गर्भधारणेच्या कालावधीबाबत कोणतीही मर्यादा लागू होऊ शकत नाही- विधिमंडळाने कलम ३ (२-ख) मध्ये योग्य निर्णय घेतला आहे , की लक्षणीय असामान्य गर्भ स्त्रीच्या मानसिक आणि शारीरिक आरोग्यासाठी इतर कोणत्याही परिस्थितीपेक्षा अधिक हानीकारक असेल - कायद्यातील समान सक्षम तरतूद नाकारणे प्रथमदर्शनी अवास्तव आणि अनियंत्रित दिसते - विधिमंडळाचा योग्य निर्णय वैज्ञानिक मापदंडांवर आधारित नसून त्याऐवजी एका कल्पनेवर आधारित आहे की एक लक्षणीय असामान्य गर्भ गर्भवती व्यक्तीला सर्वात गंभीर इजा करेल. [परिच्छेद २८]

उद्धृत निर्णय विधी संदर्भ

एक्स विरुद्ध राज्य (एन. सी. टी., दिल्ली) **[२०२२] ७ एस. सी. आर. ६८६: (२०२३) ९, एस. सी. सी. ४३३;** एक्स. वाय. झेड विरुद्ध गुजरात राज्य **२०२३ एस. सी. सी. ऑनलाईन एस. सी. १५७३;** झेड विरुद्ध बिहार राज्य **[२०१७] ८ एस. सी. आर. २१२: (२०१८) ११ एस.**

सी. सी. ५७२; सुचिता श्रीवास्तव विरुद्ध चंदीगड प्रशासन**. [२००९] १३ एस. सी. आर. ९८९: (२००९) ९ एस. सी. सी. १- यावर भर देण्यात आला .**

अधिनियमांची यादी

वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम, १९७१; भारतीय संविधान.

मुख्य शब्दांची यादी

गर्भधारणेची समाप्ती; लैंगिक अत्याचार; सर्वोच्च न्यायालयाने आदेश मागे घेतला; गर्भधारणेची मुदत वाढणे; गर्भाचे गर्भधारणेचे वय; अल्पवयीन मुलाचे कल्याण आणि सुरक्षितता ; पुनरुत्पादनात्मक निवड; नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांची भूमिका; वैद्यकीय मंडळाची भूमिका; प्रसूतीनंतर मुलाला दत्तक देणे; सद्भावनेने मत; नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांमध्ये खटला चालवल्या जाण्याची भीती; सुरक्षित आणि कायदेशीर गर्भपात; गर्भवती व्यक्तीचा मूलभूत अधिकार; गर्भवती व्यक्तीचे शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य; वैद्यकीय मंडळाच्या मतात बदल; पुनरुत्पादनात्मक स्वायत्ततेचा अधिकार; गर्भधारणेचे वय चोवीस आठवडे ; गर्भपाताबाबत अल्पवयीन व्यक्तीचा दृष्टिकोन; 'गर्भवती महिला' या संज्ञेऐवजी 'गर्भवती व्यक्ती' या शब्दाचा वापर; अपारलिंगी (सिस जेंडर) महिला; तृतीयपंथीय (नॉन -बायनरी) व्यक्ती ; तृतीयपंथीय पुरुष; लिंग ओळख; गर्भपातासाठी गर्भधारणेच्या कालावधीवर निर्बंध; लक्षणीय विकृतींसह गर्भ संपवणे; असामान्य गर्भ.

प्रकरण उद्भवले

दिवाणी अपिलीय न्यायाधिकारक्षेत्र : दिवाणी अपील क्रमांक ५१६४/२०२४ चा डब्ल्यू. पी. एल. क्रमांक ११२०८/२०२४ मधील मुंबई उच्च न्यायालयाच्या न्यायनिर्णय आणि आदेशावरून-

पक्षांसाठी उपस्थित वकिल :

अपीलकर्त्यांसाठी उपस्थित वकील: शंतनू एम. अडकर, भारती त्यागी, मुस्तफा ए. खान

उत्तरार्थींकरिता उपस्थित वकील : कु. ऐश्वर्या भाटी, ए.एस.जी., अक्षजा सिंग, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, भरत बागला, सौरव सिंग, आदित्य कृष्णा, कु. प्रीत एस. फणसे, आदर्श दुबे, यामिनी सिंग.

सर्वोच्च न्यायालयाचा न्याय निर्णय/आदेश

न्याय निर्णय

डॉ. धनंजय वाय. चंद्रचूड, सर न्यायाधीश-

पार्श्वभूमी:-

१. ४ एप्रिल २०२४ रोजी मुंबई उच्च न्यायालयाच्या खंडन्यायपीठाने दिलेल्या न्याय निर्णयावरून हे अपील उद्भवलेले आहे, ज्यात अपीलकर्त्याच्या अल्पवयीन मुलीला (यापुढे 'एक्स' म्हणून संदर्भित) तिच्या गर्भपाताची परवानगी नाकारण्यात आली होती.''एक्स' हि अल्पवयीन असून ती सुमारे चौदा वर्षांची आहे आणि सप्टेंबर २०२३ मध्ये तिच्यावर लैंगिक अत्याचार झाल्याचा आरोप आहे. २० मार्च २०२४ रोजी 'एक्स' ने घटनेचा खुलासा करेपर्यंत ही घटना समोर आली नाही, तोपर्यंत ती तिच्या गरोदरपणाचे सुमारे २५ आठवडे झाले होते.''एक्स', असे गृहीत धरले गेले आहे की, तिला नेहमीच अनियमित मासिक पाळी येत असे आणि त्यामुळे तिच्या गरोदरपणाचे मूल्यांकन आधी करता आले नसते.

२. भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३७६ आणि लैंगिक अपराधांपासून मुलांचे संरक्षण अधिनियम २०१२ च्या कलम ४,८ आणि १२ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यांसाठी कथित गुन्हेगाराविरुद्ध

२० मार्च २०२४ रोजी तुर्भे एम. आय. डी. सी. पोलिस ठाण्यात एफ. आय. आर. नोंदवण्यात आला. 'एक्स' ला २१ मार्च २०२४ रोजी वैद्यकीय तपासणीसाठी रुग्णालयात नेण्यात आले आणि नंतर तिची गर्भधारणा संपवण्यासाठी मुंबईतील जे. जे. ग्रुप ऑफ हॉस्पिटल्समध्ये हलवण्यात आले. २८ मार्च २०२४ रोजी वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम १९७१[१] अंतर्गत स्थापन करण्यात आलेल्या ग्रँट गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज अँड सर जे. जे. ग्रुप ऑफ हॉस्पिटल्स, मुंबईच्या वैद्यकीय मंडळाने असे मत व्यक्त केले की उच्च न्यायालयाच्या परवानगीच्या अधीन राहून 'एक्स' तिच्या गर्भपाताच्या समाप्तीसाठी शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या तंदुरुस्त आहे. [१ एम. टी. पी. अधिनियम]

३. अपीलकर्त्याने तिच्या मुलीची गर्भधारणा समाप्त करण्याची मागणी करत घटनेच्या अनुच्छेद २२६ अंतर्गत मुंबई उच्च न्यायालयात धाव घेतली.३ एप्रिल २०२४ रोजी वैद्यकीय मंडळाने 'एक्स' ची पुन्हा तपासणी न करता 'स्पष्टीकरणात्मक' मत जारी केले. गर्भधारणेचे वय सत्तावीस ते अठ्ठावीस आठवडे होते आणि गर्भामध्ये[२] कोणतीही जन्मजात विकृती नव्हती या आधारावर अहवालाने गर्भपाताची समाप्ती नाकारली. आक्षेपित निर्णयाद्वारे उच्च न्यायालयाने, गर्भधारणेने चोवीस आठवड्यांचा वैधानिक कालावधी ओलांडला या आधारावर रिट याचिका फेटाळून लावली.

४. अपीलकर्त्याने संविधानाच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत या न्यायालयात धाव घेतली. १९ एप्रिल २०२४ रोजी सामान्य कामाच्या वेळा संपल्यानंतर म्हणजेच संध्याकाळी ५.१५ वाजता न्यायालयाने तातडीच्या आदेशांसाठी विशेष अनुमती याचिकेचा उल्लेख करण्यात आला होता. त्यानंतर लगेचच खंडपीठ पुन्हा एकत्र आले आणि अपीलकर्त्याचे वकील, महाराष्ट्र राज्याचे स्थायी वकील आणि अतिरिक्त महान्यायअभिकर्ता कु. ऐश्वर्या भाटी यांचे म्हणणे ऐकून घेतले. नोटीस

जारी करताना, या न्यायालयाने या वस्तुस्थितीची दखल घेतली की ३ एप्रिल २०२४ रोजी वैद्यकीय मंडळाच्या अहवालात, ज्यावर उच्च न्यायालयाने भर दिला होता, गर्भधारणेचा 'एक्स' च्या शारीरिक आणि भावनिक हितावर होणारा परिणाम हाताळला गेला नव्हता. त्यानुसार, लोकमान्य टिळक महानगरपालिका सामान्य रुग्णालय आणि लोकमान्य टिळक महानगरपालिका वैद्यकीय महाविद्यालय, सायन, मुंबई[३] यांच्या अंतर्गत नवीन वैद्यकीय मंडळ स्थापन करण्याचे निर्देश देण्यात आले. या न्यायालयाने असे निर्देश दिले कीः

> "५. अभिलेखावरील साहित्यावरून , या न्यायालयासमोर सकृत दर्शनी समोर आलेले एक लक्षवेधी वैशिष्ट्य म्हणजे वैद्यकीय अहवालात अल्पवयीन मुलीच्या शारीरिक आणि मानसिक स्थितीचे मूल्यांकन केलेले नाही, विशेषतः गर्भधारणेपर्यंतच्या पार्श्वभूमीचा विचार करून, ज्यात कथित लैंगिक अत्याचाराचा समावेश आहे. शिवाय, गर्भधारणा पूर्ण मुदतीपर्यंत चालवल्याने केवळ चौदा वर्षांच्या अल्पवयीन मुलाच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर परिणाम होईल की नाही याची हे न्यायालयाला अवगत करून देणे आवश्यक आहे. अल्पवयीन व्यक्तीच्या जीवाला कोणताही धोका न होता या टप्प्यावर गर्भपात केला जाऊ शकतो की नाही यावरही वैद्यकीय मंडळ आपले मत मांडेल.

---

२ २८ मार्च २०२४ रोजी मुंबईतील ग्रँट गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज अँड सर जे. जे. ग्रुप ऑफ हॉस्पिटल्सच्या वैद्यकीय मंडळाच्या अहवालात गर्भधारणेच्या वयाबद्दल एक अवर्णनीय विसंगती आहे. अहवालातील नोंद ५ आणि ६ मध्ये गर्भधारणेचे वय २७ आठवडे असल्याचे नमूद केले आहे, परंतु बिंदू ७ मधील मंडळाच्या मतानुसार गर्भधारणेचे वय २८ आठवडे असल्याचे नमूद केले आहे.

३ सायन रुग्णालय -

६. या प्रकरणाच्या दृष्टीकोनातून, आमचे असे मत आहे की याचिकाकर्त्याच्या मुलीची उद्या (२० एप्रिल २०२४) लोकमान्य टिळक महानगरपालिका सामान्य रुग्णालय आणि लोकमान्य टिळक महानगरपालिका वैद्यकीय महाविद्यालय, सायन, मुंबई येथे स्थापन करण्यात येणाऱ्या वैद्यकीय मंडळाद्वारे नव्याने तपासणी केली जावी. त्या उद्देशासाठी वैद्यकीय मंडळ स्थापन करण्याची आम्ही रुग्णालयाच्या वैद्यकीय अधीक्षकांना विनंती करतो."

५. सायन रुग्णालयाने अहवाल सादर केला आहे. अधिष्ठाता यांनी स्थापन केलेल्या सहा डॉक्टरांच्या चमूने अल्पवयीन मुलीची तपासणी केली. संघाची रचना पुढीलप्रमाणे होती.

(i) डॉ. राजेश डेरे, प्राध्यापक आणि फॉरेन्सिक मेडिसिन विभाग प्रमुख;

(ii) डॉ. अनघा जोशी, प्राध्यापक आणि रेडिओलॉजी विभाग प्रमुख;

(iii) डॉ. अमरजीतसिंग बावा, स्त्रीरोगशास्त्र विभागाचे अतिरिक्त प्राध्यापक आणि प्रभारी विभाग प्रमुख ;

(iv) डॉ. नीलेश शाह, प्राध्यापक आणि मानसोपचार विभाग प्रमुख; आणि

(v) डॉ. स्वाती मणेरकर, प्राध्यापक आणि निओनाटोलॉजी विभाग प्रमुख;

६. 'एक्स' ची तपासणी केल्यानंतर सायन रुग्णालयाच्या वैद्यकीय मंडळाने असे मत व्यक्त केले की गर्भाचे गर्भधारणेचे वय २९.६ आठवडे होते आणि गर्भधारणा सुरू राहिल्यास 'एक्स' च्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम होईल. पुढे, असे मत व्यक्त

केले गेले की गर्भधारणेची मुदत गाठली गेली असेल तर त्यापेक्षा जास्त जोखीम न घेता गर्भधारणा संपुष्टात आणली जाऊ शकते. वैद्यकीय मंडळाने खालीलप्रमाणे अहवाल दिलाः

> "१. गर्भधारणा पूर्ण मुदतीपर्यंत चालू ठेवल्यास केवळ १४ वर्षे वय असलेल्या अल्पवयीन मुलीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर परिणाम होईल का?
>
> उत्तर: आहे. होय, तिच्या इच्छेविरुद्ध गर्भधारणा सुरू राहिल्यास केवळ १४ वर्षे वय असेलेल्या अल्पवयीन मुलीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम होऊ शकतो.
>
> २. वैद्यकीय मंडळाने यावरही आपले मत मांडेल की, अल्पवयीन व्यक्तीच्या जीवाला कोणताही धोका न होता या टप्प्यावर गर्भपात केला जाऊ शकतो का ?
>
> उत्तर: होय, या टप्प्यावर समाप्ती केली जाऊ शकते. या टप्प्यावर गर्भधारणा संपुष्टात आणल्यास रुग्णाच्या जीवाला धोका हा गर्भधारणेचा कालावधी पूर्ण होण्याच्या प्रसूतीच्या जोखमीपेक्षा जास्त नसतो. तसेच अल्पवयीन मुलीचा विचार करता ती केवळ १४ वर्षांची असल्याने, मुदतीमध्ये किंवा आता शस्त्रक्रिया (ओटीपोटावरील शस्त्रक्रिया) होण्याची शक्यता असू शकते ".

७. वैद्यकीय मंडळाचा अहवाल पाठवताना सायन रुग्णालयाच्या अधिष्ठाता यांनी मंडळाचे मत खालील अटींमध्ये नोंदवले आहेः

> "समितीचे मत तुमच्या निरीक्षणासाठी पाठवण्यात आले आहे. गर्भधारणेची वैद्यकीय समाप्ती योग्य जोखमीसह आणि रुग्ण आणि नातेवाईकांच्या योग्य समुपदेशनासह केली जाऊ शकते असे समितीने मत व्यक्त केले आहे.मानसोपचारतज्ज्ञाने रुग्णाचे मूल्यांकन करण्यात आणि रुग्णाच्या मानसिक स्थितीचे मूल्यांकन करण्यातही योगदान

दिले.समितीच्या अहवालानुसार गर्भधारणा सुरू राहिल्याने रुग्णाला मानसिक आघात होऊ शकतो."

८. २२ एप्रिल २०२४ रोजी या न्यायालयाने परवानगी दिली आणि मुंबई उच्च न्यायालयाचा निर्णय रद्द करण्याचा आपला प्रवर्ती आदेश जाहीर केला. त्यात समाविष्ट असलेली तातडी लक्षात घेऊन, निकाल राखून ठेवत, या न्यायालयाने 'एक्स' ला तिची गर्भधारणा त्वरित संपुष्टात आणण्याची परवानगी दिली.या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे नमूद केलेः

"१० या टप्प्यावर खालील परिस्थिती लक्षात घेण्यात आल्या आहेतः

(i) १४ वर्षे वयाच्या अल्पवयीन मुलीच्या बाबतीत वैद्यकीय गर्भपात करण्याची मागणी केली जाते;

(ii) गर्भधारणा ही लैंगिक अत्याचाराची परिणती असल्याचा आरोप केला जातो ज्यामुळे प्रथम खबरी अहवालाची नोंदणी झाली आहे. एम. टी. पी. अधिनियमात नमूद केलेल्या २४ आठवड्यांच्या कालावधीनंतर दिनांक २० मार्च २०२४ रोजी एफ.आय.आर. नोंदवण्यात अली.

(iii`) अल्पवयीन मुलीला ती गरोदर असल्याची जाणीव खूप उशीरापर्यंत नव्हती;

(iv) सायन रुग्णालयातील वैद्यकीय मंडळाने स्पष्टपणे मत व्यक्त केले आहे की अल्पवयीन व्यक्तीच्या इच्छेविरुद्ध गर्भधारणा सुरू राहिल्यास केवळ १४ वर्षांच्या अल्पवयीन मुलीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम होऊ शकतो"; आणि (v) वैद्यकीय गर्भपातासाठीच्या प्रत्येक प्रक्रियेत काही प्रमाणात जोखीम असते, परंतु वैद्यकीय मंडळाने असे मत व्यक्त केले आहे की या टप्प्यावर गर्भपात केल्यास रुग्णाच्या जीवाला धोका हा गर्भधारणेची मुदत पूर्ण झाल्यानंतर प्रसूतीच्या जोखमीपेक्षा जास्त नसतो.

११. आम्ही मार्गदर्शक मापदंडांवर तर्कशुद्ध क्रमाने अधिक तपशीलवार सांगणार आहोत जे स्वतंत्रपणे वितरित केले जातील. तथापि, परिस्थितीची आवश्यकता लक्षात घेऊन, अल्पवयीन मुलीचे हित, जे सर्वात महत्त्वाचे आहे आणि तिची सुरक्षा लक्षात घेऊन आम्ही खालील आदेश देत आहोत :

(i) मुंबई उच्च न्यायालयाचा दिनांक ४ एप्रिल २०२४ चा न्यायनिर्णय आणि आदेश पुढील कारणांसाठी बाजूला सारण्यात येत आहे;

(ii) सायन रुग्णालयाच्या अधिष्ठाता यांना विनंती करण्यात येत आहे की, वैद्यकीय मंडळाने २० एप्रिल २०२४ रोजी आपला अहवाल सादर केलेल्या अल्पवयीन मुलीची वैद्यकीय गर्भपात करण्यासाठी त्वरित एक पथक तयार करावे;

(iii) अल्पवयीन मुलीला रुग्णालयात नेण्यासाठी आणि प्रक्रिया पूर्ण झाल्यानंतर तिला घरी परतण्यासाठी राज्य सरकार व्यवस्था करेल;

(iv) प्रक्रिया आणि अल्पवयीन मुलीच्या सुरक्षेसाठी आणि कल्याणासाठी आवश्यक असलेल्या सर्व वैद्यकीय खर्चाशी संबंधित सर्व खर्च उचलण्यास राज्याने सहमती दर्शविली आहे; आणि

(v) गर्भपातानंतर पुढील वैद्यकीय सेवेची आवश्यकता असल्यास, ते अल्पवयीन व्यक्तीच्या हितासाठी सुनिश्चित केले जाऊ शकते. "

९. सायन रुग्णालयाच्या अधिष्ठाता यांना 'एक्स' च्या गर्भधारणेची वैद्यकीय समाप्ती करण्यासाठी डॉक्टरांचे एक पथक तयार करण्याची विनंती करणारे वरील निर्देश, अपीलकर्त्याच्या, जी तिची आई आहे, विशिष्ट विनंतीवर आधारित होते.

१०. त्यानंतर, सायन रुग्णालयाच्या अधिष्ठाता यांनी २६ एप्रिल २०२४ रोजी अतिरिक्त महान्याय अभिकर्ता कु. ऐश्वर्या भाटी यांना पत्र पाठवले. ते संभाषण पुढीलप्रमाणे वाचले जाऊ शकते :

" **विषय :- प्रकरण क्रमांक ९१६३/२०२४ मधील दिनांक २२/०४/२०२४ रोजीच्या आदेशासंदर्भात मार्गदर्शन.**

संदर्भः-प्रकरण क्रमांक ९१६३/२०२४

आदरणीय मॅडम,

भारताच्या मा. सर्वोच्च न्यायालयाने एल. टी. एम. एम. सी. आणि एल. टी. एम. जी. एच., सायन येथील अधिष्ठाता यांना, वैद्यकीय मंडळाने दिनांक २०/०४/२०२४ रोजी आपला अहवालात सादर केलेल्या अल्पवयीन मुलीची वैद्यकीय गर्भपात करण्यासाठी त्वरित एक पथक स्थापन करण्याचा आदेश दिला होता. आदेशाच्या आधारे रुग्णाला एल. टी. एम. एम. सी. आणि एल. टी. एम. जी. एच., सायन येथे डॉ. अमरजीतसिंग बावा, सहयोगी प्राध्यापक आणि स्त्रीरोग विभागाच्या टीमचे प्रमुख यांच्या तज्ज्ञ देखरेखीखाली दाखल करण्यात आले आहे.

गर्भपात करणेकामी खालीलप्रमाणे पथक तयार केले आहेः -

१. डॉ. अरुण नायक, प्राध्यापक आणि विभाग प्रमुख, प्रसूति आणि स्त्रीरोगशास्त्र विभाग.

२. डॉ. राहुल मयेकर, प्राध्यापक आणि युनिट प्रमुख, प्रसूति आणि स्त्रीरोगशास्त्र विभाग.

३. डॉ. अमरजीतसिंग बावा, सहयोगी प्राध्यापक आणि युनिट प्रमुख, प्रसूति आणि स्त्रीरोगशास्त्र विभाग.

४. डॉ. स्वाती मणेरकर, तदर्थ प्राध्यापक आणि प्रमुख (प्रभारी), निओनाटोलॉजी विभाग.

५. डॉ. नीलेश शाह, प्राध्यापक आणि प्रमुख, मानसोपचार विभाग.

अल्पवयीन मुलीच्या या प्रकरणात गर्भपाताची कार्यवाही करण्यापूर्वी आम्ही भारताच्या माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या मार्गदर्शनासाठीची विनंती करतो.

१. आम्ही नम्रपणे भारताच्या माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या निदर्शनास आणून देऊ इच्छितो की अल्पवयीन मुलीची आई तिची विधाने बदलत आहे.दिनांक २४/०४/२०२४ रोजी अल्पवयीन मुलीच्या वडिलांनी आणि आईने लेखी स्वरूपात निवेदन दिले की त्यांनी गर्भाशयातच बाळाच्या हृदयात औषध इंजेक्ट करून बाळाचे हृदय थांबवण्याची अनुमती दिली आहे. त्यांनी औषध देऊन अल्पवयीन मुलीची सामान्य प्रसूती करण्याचा प्रयत्न करण्याची परवानगीही दिली. या दरम्यान, गर्भवती अल्पवयीन मुलीला काही समस्या असल्यास, अशा परिस्थितीत सिझेरियन शस्त्रक्रियेची आवश्यकता असू शकते आणि त्यांनी त्यासाठी परवानगी दिली. जर इंजेक्शन दिल्यानंतरही बाळ जिवंत जन्माला आले तर ते बाळाला दत्तक म्हणूनही ते देऊ इच्छितात.

२. दिनांक २५/०४/२०२४ रोजी अल्पवयीन मुलीच्या आईने सांगितले की तिला जिवंत बाळ हवे आहे आणि तिला तिच्या नातेवाईकाला दत्तक घेण्यासाठी जिवंत बाळ द्यायचे आहे. अशा प्रकारे आमच्या लक्षात आले की त्या मुलीची आई तिची विधाने बदलत होती.

३. २६/०४/२०२४ रोजी मुलीच्या आईने वैद्यकीय पथकासमोर सांगितले की हृदयात औषध इंजेक्शन देऊन बाळाचे हृदय थांबवल्यानंतर तिला गर्भधारणा संपवायची आहे.

४. त्यामुळे, मुलीच्या पालकांनी केलेल्या बदलत्या विधानांमुळे आणि आमच्या रुग्णालयात दिनांक २४/०४/२०२४ केलेल्या सोनोग्राफीमध्ये ३०.२ आठवडे आणि बाळाचे वजन १५९३ ग्रॅम असल्याचे उघड झाल्यामुळे, आम्ही विनम्रपणे भारताच्या माननीय सर्वोच्च न्यायालयाला विनंती करतो की त्यांनी आम्हाला मार्गदर्शन करावे की -

(१) बाळाला जिवंत जन्म दिला पाहिजे किंवा

(२) इंट्राकार्डियाक इंजेक्शन केसीएल दिल्यानंतर गर्भाशयातील गर्भाचे आयुष्य संपवणे ते खालील प्रमाणे -

अ) भारत सरकारची मार्गदर्शक तत्त्वे एमओएचएफ डी. ओ. क्रमांक एम . १२०१५/५८/२०१७- एमसीएच दिनांक १४/०८/२०१७ कलम व्हीई प्रमाणे (प्रत संलग्न).

ब) जा. क्र. राकुकका/पीसीपीएनडीटी/कक्ष ८ ड/नस्ती क्र५०७/२० आठवड्यापलिकडील वैद्यकीय गर्भपात/मा. उच्च न्यायालय आदेश/ स्थायी वैद्यकीय मंडळ व मान्यता प्राप्त वैद्यकीय गर्भपात केंद्रांनी अनुसरावयाची मार्गदर्शक तत्वे (SOPs)/दिनांक १८/०१/२०२० कलम IV प्रमाणे (प्रत संलग्न)

५. भारताच्या मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्देशांनुसार आम्ही गर्भपात करण्यास तयार आहोत. जर बाळ जिवंत जन्माला आले असेल, तर आवश्यक असल्यास आम्ही बाळाला नवजात अतिदक्षता विभागात नवजात शिशु तज्ज्ञांच्या देखरेखीखाली ठेवण्यास तयार आहोत."

११. प्रबंधक (न्यायिक-I) यांच्या निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, दिनांक २९ एप्रिल २०२४ रोजी न्यायालयासमोर कार्यवाही सूचीबद्ध करण्यात आली, जो की उपलब्ध असेलेला प्रथम कामकाजाचा दिवस होता.

१२. सायन रुग्णालयातील अधिष्ठाताचा संवाद लक्षात घेता, विद्वान वकिलांचे निवेदन पुन्हा ऐकण्याचा आम्हाला फायदा झाला. त्यानंतर 'एक्स' च्या पालकांशी तसेच सायन रुग्णालयातील वैद्यकीय चमूशी संवाद साधणे आम्हाला योग्य वाटले. प्रसूतिशास्त्र आणि स्त्रीरोगशास्त्र विभागाचे प्राध्यापक आणि प्रमुख डॉ. अरुण एच. नायक आणि प्रसूतिशास्त्र आणि स्त्रीरोगशास्त्र विभागाच्या सहयोगी प्राध्यापक आणि युनिट प्रमुख डॉ. अमरजीत कौर बावा यांचा समावेश

असलेल्या वैद्यकीय चमूशी आम्ही व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंगच्या माध्यमातून सविस्तर चर्चा केली आहे.

१३. दिनांक २२ एप्रिल २०२४ रोजी या न्यायालयाच्या आदेशानंतर वैद्यकीय पथकाने वैद्यकीय तपासणी करून आणि पालकांची संमती घेऊन आवश्यक प्रक्रियांचे पालन केल्याचे स्पष्टीकरण डॉ. अरुण एच. नायक यांनी दिले आहेत. वैद्यकीय पथकाच्या म्हणण्यानुसार, सुरुवातीला पालकांनी दिनांक २४ एप्रिल २०२४ रोजी गर्भाचे हृदय थांबविण्यास सहमत होते, तर २५ एप्रिल २०२४ रोजी अपीलकर्त्याने सांगितले की तिला गर्भधारणेची मुदत पूर्ण व्हावी अशी इच्छा आहे आणि त्यानंतर ती बाळाला दत्तक देईल. त्यानंतर, २६ एप्रिल २०२४ रोजी, अपीलकर्त्याने सांगितले की तिला गर्भपाताची इच्छा आहे.

१४. डॉक्टरांनी सांगितले की, अपीलकर्ता आणि त्यांच्या जोडीदाराची बदलती मते आणि वरील पार्श्वभूमी लक्षात घेऊन, त्यांनी सायन रुग्णालयाच्या अधिष्ठाताशी दिनांक २६ एप्रिल २०२४ रोजी केलेल्या उपरोक्त पत्रव्यवहारासह अतिरिक्त महान्याय अभिकर्ता यांच्याकडे धाव घेतली होती. डॉ. नायक आणि डॉ. बावा यांनी नमूद केले आहे की दिनांक १४ ऑगस्ट २०१७ रोजी केंद्र सरकारच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार, इंटर कार्डियाक इंजेक्शन KCL देऊन गर्भाशयातच गर्भाचे आयुष्य संपवण्यासाठी वैद्यकीय पावले उचलावी लागतील. राज्य सरकारने १८ जानेवारी २०२० रोजी एस.ओ.पी.(SOP) देखील जारी केली आहे. अल्पवयीन मुलीची गर्भधारणा प्रगत टप्प्यात असल्याचे डॉक्टरांनी सांगितले आहे.लागू असलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार, इंटर कार्डियाक इंजेक्शन KCL इंजेक्शन द्यावे लागेल आणि जर इंजेक्शन दिल्यानंतर सोनोग्राफीनंतर गर्भाचे हृदय थांबल्याचे आढळले नाही, तर सदर प्रक्रियेची पुनरावृत्ती करावी लागेल. दोन्ही डॉक्टरांनी

असे सूचित केले आहे की यात अल्पवयीन मुलीसाठी काही प्रमाणात धोका असू शकतो जो गर्भधारणेच्या उत्तरार्धात लक्षात घेता नाकारला जाऊ शकत नाही.-

१५. 'एक्स' च्या पालकांनी डॉक्टरांशी आणि न्यायालयाशी व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग प्लॅटफॉर्मवर हिंदीमध्ये संवाद साधला आहे. त्यांची प्राथमिक चिंता ही होती की, या न्यायालयाचा आदेश पारित झाल्यानंतर, गरोदरपणात ही प्रक्रिया पार पाडण्यातील अंतर्निहित धोक्यांविषयी वैद्यकीय चमूने त्यांना एका आठवड्यापूर्वी माहिती द्यायला हवी होती. विशेषतः ज्या पार्श्वभूमीवर गर्भधारणा झाली असे म्हटले जाते त्या पार्श्वभूमीवर, पालकांच्या चिंतेचे आणि त्यांच्या दुःखाचे आम्ही समर्थन करतो. प्रस्तूत प्रश्न हा सध्याच्या टप्प्यावर पुढे जाण्याच्या मार्गाचा आहे.

१६. ऑनलाईन संभाषणादरम्यान, या टप्प्यावर प्रसूती होऊ शकते की नाही यावर डॉक्टरांनी विचारविनिमय केला आहे. तथापि, या टप्प्यावर प्रसूती करण्यास प्रवृत्त केल्याने अकाली जन्मामुळे परिणामी विकृत मुलाचा वास्तविक धोका असू शकतो हे लक्षात घेऊन अशा प्रकारची कारवाई करण्यास दोन्ही डॉक्टरांनी नकार दिला. अल्पवयीन मुलीच्या पालकांना परिस्थिती योग्य प्रकारे समजावून सांगण्यात आली आहे.

१७. चर्चेदरम्यान असे समोर आले आहे की 'एक्स' चे दोन्ही पालक या टप्प्यावर त्यांच्या मुलीच्या जीवाला आणि कल्याणाला कोणतीही जोखीम घेण्यास तयार नाहीत आणि तिला घरी घेऊन जाण्यास आणि तिला पुन्हा सायन रुग्णालयात देय दिनांकास पुन्हा दाखल करण्यास प्राधान्य देतील. चर्चेदरम्यान, डॉ. बावा यांनी पालकांना सूचित केले की सायन रुग्णालय तयार आहे आणि आतापासून प्रसूतीच्या तारखेपर्यंत 'एक्स' ला रुग्णालयाच्या देखरेखीखाली ठेवण्यास तयार आहे. तथापि, अल्पवयीन मुलीच्या वडिलांनी स्पष्टपणे सांगितले आहे की ते अल्पवयीन मुलीला तिच्या घरी घेऊन जाण्यास प्राधान्य देतील जिथे ती तिच्या कुटुंबातील सदस्यांसोबत

अधिक अनुकूल वातावरणात असेल.डॉक्टरांनी वडील आणि आईला सूचित केले आहे की त्यांनी अल्पवयीन मुलीला नियमित प्रसूतीपूर्व तपासणीसाठी रुग्णालयात परत आणावे.

१८. या न्यायालयाने आपल्या आधीच्या आदेशानुसार सायन रुग्णालयातील वैद्यकीय पथकाला गर्भपात करण्यास अधिकृत केले होते. ज्या कारणांच्या आधारे असा क्रम स्वीकारला गेला तो आधीच्या आदेशामध्ये तपशीलवार सांगितला आहे, ज्याचे स्पष्टीकरण वर दिले आहे. यापूर्वीच्या प्रसंगी न्यायालयाने आदेश दिला तेव्हाही अल्पवयीन मुलगी तिच्या गरोदरपणाच्या तीसव्या आठवड्यात होती. ती आता गरोदरपणाच्या एकतीसव्या आठवड्याच्या समाप्तीच्या जवळ आहे.

१९. या टप्प्यावर न्यायालयाशी संबंधित एकल आणि एकमेव विचार म्हणजे अल्पवयीन मुलाची सुरक्षा आणि कल्याण. तिच्या पालकांनी सुचवलेली कृती स्वीकारली तर अल्पवयीन मुलीला सुमारे पाच आठवडे गर्भधारणा सुरू ठेवण्यामुळे होणाऱ्या आघाताची आम्हाला जाणीव आहे.अल्पवयीन मुलगी तिच्या पालकांचा निर्णय स्वीकारण्यास तयार आहे, जो तिच्या हिताचा आहे, अशी माहिती न्यायालयाला देण्यात आली आहे.सायन रुग्णालयातील वैद्यकीय चमूने स्पष्ट केल्याप्रमाणे, या टप्प्यावर प्रगत गर्भधारणा संपुष्टात आणण्याची प्रक्रिया करणे हे अल्पवयीन मुलाचे कल्याण आणि सुरक्षितता यांचा समावेश असलेल्या जोखमींच्या अधीन आहे.तपशीलवारपणे केलेली चर्चा लक्षात घेऊन, अल्पवयीन मुलीच्या पालकांनी सध्याच्या क्षणी प्रगत गर्भधारणा संपुष्टात आणण्यासाठी पुढे न जाण्याचा निर्णय घेतला आमच्या मते, हा निर्णय, या आदेशाच्या आधीच्या भागात नमूद केलेले सर्व काही लक्षात घेऊन स्वीकारला गेला पाहिजे.परिणामी, या न्यायालयाचा दिनांक २२ एप्रिल २०२४ रोजीचा पूर्वीचा आदेश मागे घेतला जाईल.

२०. हा निकाल देण्यापूर्वी आम्ही दोन मुद्द्यांवर प्रकाश टाकू इच्छितो ज्यांनी या कार्यवाहीत आमचे लक्ष वेधून घेतले आहे. प्रथम, एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत स्थापन केलेल्या वैद्यकीय मंडळाचे मत हे गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर गर्भधारणेचा काय परिणाम होतो हे प्रतिबिंबित करणारे असणे आवश्यक आहे. दुसरे म्हणजे, एम. टी. पी. कायदा आणि गर्भवती व्यक्तीचा पुनरुत्पादनात्मक अधिकार हा त्यांच्या संमतीला प्राधान्य देतो.

एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळाची भूमिका

२१. एक्स. वि. राज्य (एन. सी. टी. दिल्ली)[४] या प्रकरणात, या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडन्यायपीठाने हे मान्य केले होते की नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकांमध्ये[५] खटला चालवल्या जाण्याच्या भीतीने गर्भवती व्यक्तींना[६] सुरक्षित आणि कायदेशीर गर्भपात करण्यासाठी अडथळा आहे. एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत गर्भपाताच्या बाबतीत आर. एम. पी. चे मत निर्णायक आहे. आर. एम. पी. च्या मताचा उद्देश एम. टी. पी. कायद्याच्या कायदेशीर हेतूवरून घेतला जातो, जो गर्भवती व्यक्तीच्या आरोग्याचे रक्षण करणे आणि सुरक्षित, आरोग्यदायी आणि कायदेशीर गर्भपात सुलभ करणे आहे.गर्भपात करण्याचा अधिकार हा प्रतिष्ठा, स्वायत्तता आणि पुनरुत्पादनात्मक निवडीचा सहवर्ती अधिकार आहे . हा अधिकार राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अंतर्गत हमी दिलेला आहे. गर्भपात करण्याचा निर्णय कोणत्याही व्यक्तीसाठी अत्यंत वैयक्तिक असतो.

---

४ [२०२२] ७ एससीआर ६८६: (२०२३) ९ एससीसी ४३३

५ "आरएमपी "

६ आम्ही 'गर्भवती व्यक्ती' हा शब्द वापरतो आणि ते असे स्पष्ट करते की सिसजेंडर महिलांव्यतिरिक्त, इतर लिंग ओळखींसह काही नॉन-बायनरी व्यक्ती आणि ट्रान्सजेंडर पुरुष देखील गर्भधारणेचा अनुभव घेऊ शकतात.

एक्स. विरुद्ध स्टेट (एन. सी. टी. ऑफ दिल्ली)[७] मध्ये या न्यायालयाने मान्यता दिल्या प्रमाणे गर्भवती व्यक्तीने केलेली निवड ही केवळ त्यांच्या पुनरुत्पादनात्मक स्वातंत्र्याबद्दलच नाही तर त्यांच्या विशिष्ट प्रभाव निर्माण करणाऱ्या क्रियेबद्दल देखील आहे. त्यामुळे गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याचे रक्षण करण्याव्यतिरिक्त इतर कारणांमुळे गर्भवती व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराशी तडजोड केली जाऊ नये हे अत्यावश्यक आहे. [७ [२०२२] ७ एससीआर ६८६: (२०२३) ९ एससीसी ४३३

२२. एम. टी. पी. अधिनियमाचे कलम ३ (१) हे नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकाला, जर तो एम. टी. पी. अधिनियमानुसार गर्भपात करत असेल, तर भारतीय दंड संहितेनुसार[८] दंडात्मक तरतुदींपासून त्यास संरक्षण देते. शिवाय, गर्भधारणा संपुष्टात आणली जाऊ शकते की नाही यावर केवळ सद्भावनेने मत तयार केल्याबद्दल आर. एम. पी. कडे कोणत्याही दंडाची आकारणी केली जाऊ शकत नाही. याचे कारण असे की एम. टी. पी. कायद्यानुसार आर. एम. पी. ला असे मत तयार करण्याचे अधिकार आहेत.अशी प्रामाणिक खात्री आहे की , आर. एम. पी. वर कोणतेही आक्षेप घेतले जाऊ शकत नाहीत. एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कलम ३ (२-ग) आणि कलम ३ (२-घ) अंतर्गत स्थापन केलेल्या वैद्यकीय मंडळांनाही हेच लागू होते. [८ "आयपीसी "]

२३. एम. टी. पी. अधिनियमातील योजनेनुसार आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळाचे मत अपरिहार्य आहे. हे अनवधानाने आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळाला गर्भपाताच्या त्यांच्या निवडीचा वापर करणाऱ्या गर्भवती व्यक्तीच्या मार्गात अडथळा आणण्याचा अधिकार देते. जेव्हा आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळाच्या मनात भीती किंवा तसे वाटत असेल तेव्हा ती संविधानांतर्गत हमी दिलेल्या गर्भवती व्यक्तींच्या मूलभूत स्वातंत्र्यांना थेट धोक्यात आणते. तथापि, एम. टी. पी. अधिनियमातील योजना आणि न्यायालयांद्वारे देण्यात आलेल्या कायद्याच्या स्थिर

अंमलबजावणीने हे स्पष्ट केले आहे की एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत सद्भावनेने केलेल्या कोणत्याही कृतीसाठी आर. एम. पी. किंवा वैद्यकीय मंडळावर खटला चालवला जाऊ शकत नाही.

२४. प्रस्तूत प्रकरणात, मुंबईतील ग्रँट गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज आणि सर जे. जे. ग्रुप ऑफ हॉस्पिटल्सच्या वैद्यकीय मंडळाने २८ मार्च २०२४ रोजी एक अहवाल तयार केला होता, ज्यामध्ये असे म्हटले होते की 'एक्स' चे शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य लक्षात घेऊन गर्भधारणा रद्द केली जाऊ शकते.तथापि, गर्भधारणेचे वय चोवीस आठवड्यांपेक्षा जास्त असल्याने अहवालात उच्च न्यायालयाची परवानगी मागितली गेली , जे एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत गर्भपात करण्यासाठीचे परवानगीयोग्य वय आहे. वैद्यकीय मंडळाने ३ एप्रिल २०२४ रोजी आपल्या 'स्पष्टीकरणात्मक' मतात घेतलेले अगदी उलट मत हे न समजण्याजोगे आहे. आपण वर नमूद केल्याप्रमाणे, वैद्यकीय मंडळाने 'एक्स' ची पुन्हा तपासणी न करता स्पष्टीकरण जारी केले.शिवाय, या मताने परिस्थितीतील बदलाबद्दल तपशीलवार माहिती दिली नाही ज्यामुळे मंडळाने आपल्या पूर्वीच्या मतावर स्पष्टीकरण जारी केले.

२५. एम. टी. पी. अधिनियमाच्या अभ्यासातून, त्याचा उद्देश आणि कारणांचे विधान तसेच भारतातील गर्भपात कायद्यांच्या[९] उदारीकरणाच्या मुद्द्याची तपासणी करणाऱ्या शाह समितीच्या शिफारशीवरून, एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कायदेशीर हेतूबद्दल स्पष्ट गृहीतके समोर आली आहेत. प्रथम, स्त्रीचे आरोग्य हे सर्वोच्च आहे . यामध्ये गर्भपात करण्याच्या असुरक्षित आणि बेकायदेशीर पद्धतींचा लाभ न घेतल्यामुळे स्त्रीला टाळता येणारी जोखीम समाविष्ट आहे.दुसरे म्हणजे, गर्भपातास परवानगी न दिल्याने गर्भपात थांबत नाही, केवळ सुरक्षित आणि सहज उपलब्ध होणारे गर्भपात थांबतात.आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळाच्या मताने एम. टी. पी. अधिनियमाचा कायदेशीर आदेश आणि गर्भपाताची मागणी करणाऱ्या गर्भवती व्यक्तीच्या

मूलभूत अधिकाराचा समतोल राखला पाहिजे. तथापि, वर नमूद केल्याप्रमाणे आणि या न्यायालयाने एक्स विरुद्ध राज्य (एन. सी. टी. दिल्ली) [१०] प्रकरणामध्ये आर. एम. पी. यांच्या मध्ये खटला चालवल्या जाण्याच्या भीतीमुळे गर्भवती व्यक्तींना सुरक्षित गर्भपात मिळवण्यात अडथळा म्हणून काम करते. पुढे, एम. टी. पी. अधिनियम केवळ गर्भामध्ये लक्षणीय विकृती असल्याचे निदान झाल्यास चोवीस आठवड्यांनंतरच्या गर्भपातास परवानगी देत असल्याने, एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कलम ३ (२-ख) अंतर्गत मर्यादा पूर्ण झालेली नाही असे सांगून वैद्यकीय मंडळ गर्भपाताच्या विरोधात मत मांडते. दिनांक ३ एप्रिल २०२४ रोजीच्या स्पष्टीकरणात्मक अहवालात अशी त्रुटी आढळून आली की, गर्भाचे गर्भधारणेचे वय चोवीस आठवड्यांपेक्षा जास्त आहे आणि गर्भामध्ये कोणतीही जन्मजात विकृती नाही या आधारावर गर्भपात नाकारण्यात येत आहे.

२६. गरोदर व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर गर्भधारणेचा काय परिणाम होतो यावर मत मांडण्यात अहवाल अपयशी ठरले आहे. जर गर्भवती व्यक्ती एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कलम ३ (२-ख) अंतर्गत अट पूर्ण करत असेल तर न्यायालयाकडून कोणत्याही परवानगीची आवश्यकता भासणार नाही. त्यामुळे, जेव्हा जेव्हा एखादी गर्भवती व्यक्ती उच्च न्यायालयात किंवा या न्यायालयात जाते, तेव्हा वैद्यकीय मंडळाने गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याबाबत मत व्यक्त करणे अत्यावश्यक असते.

---

९ गर्भपात अधिनियमाच्या प्रश्नाचा अभ्यास करण्यासाठी समितीचा अहवाल, आरोग्य आणि कुटुंब नियोजन मंत्रालय, भारत सरकार, डिसेंबर १९६६.

१० [२०२२] ७ एससीआर ६८६: (२०२३) ९ एससीसी ४३३

एक्स.वाय.झेड विरुद्ध गुजरात राज्य [११] या प्रकरणामधील या न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले आहे की वैद्यकीय मंडळ किंवा उच्च न्यायालय केवळ गर्भाचे गर्भधारणेचे वय वैधानिक विहितकापेक्षा जास्त आहे या आधारावर गर्भपात करण्यास नकार देऊ शकत नाही. गर्भधारणा केलेल्या गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यासाठी हानिकारक असलेल्या त्या प्रकरणातील ह्या परिस्थितीच्या प्रकाशात, या न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले आहे कीः

> "१०. आम्हाला असे आढळले आहे की अहवालाच्या उपरोक्त भागाकडेही लक्ष न देता, उच्च न्यायालयाने केवळ असे अधिनिर्णित करणे योग्य मानले जाणार नाही की "गर्भाचे वय दिनांक १७/०८/२०२३ नुसार जवळजवळ २७ आठवडे आहे आणि याचिकाकर्ता - पीडितेच्या वकिलांनी केलेल्या विधानांचा आणि अर्जात केलेल्या दाव्यांचा विचार करता गर्भपाताची वैद्यकीय समाप्ती करण्याची याचिका फेटाळली जात आहे ", जी आमच्या मते, प्रत्यक्षतः विरोधाभासी आहे. ...
>
> १९. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२६ अंतर्गत रिट याचिकेला प्राधान्य देण्याचा संपूर्ण उद्देश उच्च न्यायालयाच्या असाधारण विवेकाधीन अधिकारक्षेत्रात त्याच्या घटनात्मक अधिकाराचा वापर करणे हा आहे. असे अधिकार घटनात्मक न्यायालयांकडे निहित आहेत आणि विवेकबुद्धीचा वापर विवेकाने केला पाहिजे आणि प्रकरणाच्या तथ्यांचा विचार करून आणि अप्रासंगिक बाबी वगळून संबंधित तथ्ये विचारात घेतली पाहिजेत आणि न की त्याउलट असावीत. " (११. २०२३ एस. सी. सी. ऑनलाईन एस. सी. १५७३ [२०२४] ५ एस. सी. आर.)

२७. उच्च न्यायालय आणि या न्यायालयामध्ये संविधानांतर्गत निहित असलेले अधिकार त्यांना संविधानाच्या भाग ।।। अंतर्गत हमी दिलेल्या मूलभूत अधिकार अंमलबजावणी करण्याची परवानगी देतात. जेव्हा एखादी व्यक्ती गर्भपात करण्याच्या परवानगीसाठी न्यायालयात जाते,

तेव्हा न्यायालये या प्रकरणात त्यांच्या विवेकबुद्धीचा वापर करतात आणि गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याचे रक्षण करण्यासाठी निर्णय घेतात. असे करताना न्यायालय त्यासाठीच्या वैद्यकीय कौशल्याबद्दल एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत स्थापन केलेल्या वैद्यकीय मंडळाच्या मतावर अवलंबून असतात. त्यानंतर न्यायालय त्यांचे न्यायिक विवेकबुद्धी वैद्यकीय मंडळाच्या मतावर लागू करतात. त्यामुळे वैद्यकीय मंडळ केवळ एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कलम ३ (२-ख) अंतर्गत असलेल्या कारणांची पूर्तता केली जात नाही असे म्हणू शकत नाही. गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याशी संबंधित जोखमीबाबत मंडळाच्या वैद्यकीय मताचा लाभ त्यांना मिळाला नाही तर न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्राच्या वापरावर त्याचा परिणाम होईल. त्यामुळे, वैद्यकीय मंडळाने गर्भवती व्यक्तीची तपासणी केली पाहिजे आणि त्यांच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यास असलेल्या जोखमीच्या पैलूवर मत दिले पाहिजे.

२८. एम. टी. पी. अधिनियमाने केवळ दोन प्रकरणांमध्ये गर्भपातासाठी गर्भधारणेच्या कालावधीवरील निर्बंध हटवले आहेत. एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कलम ५ मध्ये असे नमूद केले आहे की गरोदर व्यक्तीचे आयुष्य वाचवण्यासाठी जर गर्भपात त्वरित करणे आवश्यक आहे असे वैद्यकीय व्यावसायिकांचे सद्भावनाने मत असेल, तर गर्भधारणेचे वय काहीही असो, गर्भपात केला जाऊ शकतो. अधिनियमाच्या कलम ३ (२-ख) मध्ये असे नमूद केले आहे की जर गर्भास मोठ्या प्रमाणात विकृती असेल तर गर्भपातासाठी गर्भधारणेच्या कालावधीवर कोणतीही मर्यादा लागू होणार नाही. या कायद्याने अधिनियमाच्या कलम ३ (२-ख) मध्ये एक मूल्याधिष्टित निर्णय दिला आहे, की लक्षणीय प्रमाणात असामान्य गर्भ इतर कोणत्याही परिस्थितीपेक्षा स्त्रीच्या मानसिक आणि शारीरिक आरोग्यासाठी अधिक हानिकारक असेल. या प्रकरणात, ज्या परिस्थितीविरुद्ध तरतूद तुलनात्मक आहे ती म्हणजे अल्पवयीन मुलीवर बलात्कार. कायद्याची

तीच सक्षम करणारी तरतूद नाकारणे सकृतदर्शनी अवास्तव आणि मनमानी ठरेल. अधिनियमातील मूल्याधारित निर्णय वैज्ञानिक मापदंडांवर आधारित असल्याचे दिसत नाही, तर त्याऐवजी मोठ्या प्रमाणात असामान्य गर्भामुळे गर्भवती व्यक्तीला सर्वात गंभीर स्वरूपाची दुखापत होईल या कल्पनेवर आधारित असल्याचे दिसते. यामुळे या न्यायालयाला आपल्या अधिकारांचा वापर करण्यासाठी आणि २२ एप्रिल २०२४ रोजी दिलेल्या आदेशात गर्भपाताची परवानगी देण्यासाठी आधार तयार झाला. व्यभिचार किंवा बलात्कार यासारख्या घटनांपेक्षा मोठ्या प्रमाणात असामान्य गर्भाचे वर्गीकरण करून ती एखाद्या व्यक्तीची स्वायत्तता अवास्तवपणे बदलते या आधारावर ही तरतूद संशयास्पद आहे. गरज भासल्यास योग्य कार्यवाहीत या समस्येचे परीक्षण केले जाऊ शकते.

२९. शिवाय, आपण या वस्तुस्थितीची जाणीव बाळगतो की गर्भधारणा रद्द करण्याचा निर्णय हा एक असा निर्णय आहे जो एक व्यक्ती गांभीर्याने घेते. गर्भपाताची मार्गदर्शक तत्त्वे तसेच एम. टी. पी. कायद्यातील योजना हि एम. टी. पी. कायद्यांतर्गत संकल्पित केलेल्या संपूर्ण प्रसंभाविक प्रक्रिया गर्भवती व्यक्तीच्या कल्याणाशी जोडलेले गांभीर्य दर्शवते. वैद्यकीय मंडळाच्या मतातील बदलामुळे आधीच मानसिक त्रासामधून जात असेलेल्या गर्भवती व्यक्तीला अनावश्यक आघात आणि त्रास होऊ शकतात. प्रत्येक प्रकरणातील तथ्ये आणि परिस्थितीच्या आधारे स्पष्टीकरणात्मक मत जारी करण्याची वैद्यकीय मंडळाची गरज आम्हाला समजते, परंतु मंडळाने स्पष्टीकरण जारी करण्याची कारणे स्पष्ट केली पाहिजेत आणि विशेषतः जर त्यांचे मत आधीच्या अहवालाच्या तुलनेत बदलले असेल तर.गर्भपात करू इच्छिणाऱ्या गर्भवती व्यक्ती त्यांच्या भविष्यासाठी अंदाज लावू इच्छितात. त्यामुळे वैद्यकीय मंडळाची मते बदलल्यामुळे निर्माण

झालेल्या अनिश्चिततेमुळे गर्भवती व्यक्तीला होणाऱ्या त्रासात ठोस आणि योग्य कारणे देऊन समतोल साधणे आवश्यक आहे.

३०. एम. टी. पी. अधिनियमाच्या[१२] कलम ३ (३) अंतर्गत व्यक्तीच्या संभाव्य परिस्थितीचे मूल्यांकन करताना गर्भवती व्यक्तीच्या मताला प्राधान्य दिले गेले पाहिजे. झेड वि. बिहार राज्य,[१३] या प्रकरणात या न्यायालयाला असे आढळून आले की राज्य प्राधिकरण हे वीस आठवडे निघून जाण्यापूर्वी गर्भधारणेची समाप्ती न करण्यात अयशस्वी ठरले होते, जे कायद्यानुसार अनुज्ञेय होते. वैधानिक विहितकापेक्षा पलीकडे असलेल्या गर्भधारणेसाठी घटनात्मक न्यायालयाच्या हस्तक्षेपाची आवश्यकता असते, परंतु वेळेच्या संवेदनशीलतेचे गांभीर्य या न्यायालयाने ओळखले होते. प्रस्तूत प्रकरणात पंचवीस आठवड्यांच्या गर्भधारणेच्या वयात तिची गर्भधारणा संपुष्टात आणण्यासाठी 'एक्स' हिला दाखल करण्यात आले होते. उच्च न्यायालयासमक्ष अयशस्वी झाल्यानंतर या न्यायालयाची अनुमती मागण्यात कालांतराने गर्भाचे गर्भधारणेचे वय जवळजवळ एकोणतीस आठवड्यांपर्यंत वाढले गेले. यामुळे 'एक्स' ची गर्भधारणा संपुष्टात आणण्याचा धोका वाढला ज्यामुळे 'एक्स' आणि तिच्या पालकांनी गर्भधारणेची मुदत पूर्ण करण्यासाठी स्वेच्छेने मत बदलले.

३१. यामुळे वैद्यकीय मंडळ आणि न्यायालयांद्वारे गर्भवती व्यक्तीच्या पुनरुत्पादनात्मक स्वायत्तता, प्रतिष्ठा आणि गोपनीयतेच्या मूलभूत अधिकारांना प्राधान्य देण्याची गरज अधोरेखित होते. वैद्यकीय मंडळाचे मत किंवा न्यायालयाच्या कार्यपद्धतीतील बदलामुळे होणारा विलंब गर्भवती लोकांच्या मूलभूत हक्कांना बाधित करता कामा नये. त्यामुळे आमचे असे मत आहे की चोवीस आठवड्यांपेक्षा जास्त गर्भधारणेचे वय असलेल्या गर्भवती व्यक्तीचे मूल्यांकन करणाऱ्या

वैद्यकीय मंडळाने न्यायालयाला संपूर्ण तपशील देऊन व्यक्तीच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याबद्दल मत दिले पाहिजे.

गर्भपाताच्या वेळी गर्भवती व्यक्तीच्या संमतीला प्राधान्य -

३२. वर नमूद केल्याप्रमाणे, 'एक्स' ला तिची गर्भधारणा संपुष्टात आणण्याची अनुमती देणारा या न्यायालयाचा आदेश मागे घेण्यात आला आहे. हा निर्णय गर्भवती व्यक्ती आणि तिच्या पालकांच्या निर्णयात्मक आणि शारीरिक स्वायत्ततेच्या प्रकाशात घेतला जातो. एम. टी. पी. अधिनियम गर्भपातासाठी पुढे जाण्याच्या संदर्भात गर्भवती व्यक्तीच्या वैयक्तिक निवडीमध्ये कोणत्याही प्रकारचा हस्तक्षेप करण्यास अनुमती देत नाही. हा कायदा किंवा खरे तर न्यायालयांनी विकसित केलेला गर्भपातासंबंधीचा न्यायतत्त्वमीमांसा, पुनरुत्पादनात्मक निवडीच्या बाबींमध्ये कुटुंब किंवा गर्भवती व्यक्तीच्या जोडीदाराच्या हस्तक्षेपाला वाव देत नाही.

३३. वर नमूद केल्याप्रमाणे, आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळाची भूमिका अशा प्रकारे असली पाहिजे ज्यामुळे गर्भवती व्यक्तीला त्यांच्या आवडीचा मुक्तपणे वापर करता येईल. प्रस्तूत प्रकरणात, 'एक्स' च्या पालकांनी, म्हणजे तिच्या आई-वडिलांनी देखील गर्भधारणेची मुदत पूर्ण करण्यास संमती दिली आहे. 'एक्स' हि अल्पवयीन असल्याने हे अनुज्ञेय आहे आणि एम. टी. पी. अधिनियमाच्या कलम ३ (४) (क) अंतर्गत पालकांची संमती विहित केली आहे.

---

१२. **एक्स विरुद्ध राज्य (एन. सी. टी., दिल्ली)** [२०२२] ७ एस. सी. आर. ६८६: (२०२३) ९ एससीसी ४३३

१३. [२०१७] ८ एस. सी. आर २१२: (२०१८) ११ एससीसी ५७२

३४. सुचिता श्रीवास्तव विरुदध चंदीगड प्रशासन.[१४] या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडन्यायपीठाने असे अधिनिर्णित केले आहे की पुनरुत्पादक निवड करण्याचा अधिकार हा संविधानाच्या अनुच्छेद २१ चा एक पैलू आहे. पुढे, पुनरुत्पादनात्मक निवडी आणि गर्भपाताच्या बाबतीत गर्भवती व्यक्तीची संमती सर्वोच्च आहे. सुचित्रा श्रीवास्तव (उपरोक्त) मधील या न्यायालयाच्या निर्णयाचा उद्देश हा गोपनीयता, प्रतिष्ठा आणि शारीरिक अखंडतेच्या मूलभूत अधिकार एक आंतरिक घटक म्हणून गर्भपाताच्या अधिकाराचे दृढपणे संरक्षण करणे तसेच लैंगिक आणि पुनरुत्पादनात्मक निवडीचे विषय केवळ व्यक्तीचे आहेत याची पुन्हा पुष्टी करणे हा होता. गर्भवती व्यक्तींच्या अधिकाराचे संरक्षक म्हणून राज्याचे अधिकारक्षेत्र नाकारताना, या न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले आहे की कोणतीही संस्था, जरी ती राज्य असली तरी, गर्भवती व्यक्तीच्या वतीने बोलू शकत नाही आणि तिची संमती बळकावू शकत नाही. न्यायालयाने गर्भपाताची अनुमती दिली आहे याची पर्वा न करता, गर्भधारणा कायम ठेवण्याचा पर्याय केवळ त्या व्यक्तीचा असतो. [१४ [२००९] १३ एससीआर ९८९: (२००९) ९ एससीसी १]

३५. प्रस्तूत प्रकरणात 'एक्स' आणि तिच्या पालकांचा गर्भधारणेची मुदत गाठण्याचा दृष्टिकोन अनुक्रमे येणारा असा आहे. संविधानाच्या अनुच्छेद २१ अंतर्गत निवडीचा आणि पुनरुत्पादनात्मक स्वातंत्र्याचा अधिकार हा मूलभूत अधिकार आहे. त्यामुळे, अल्पवयीन गर्भवती व्यक्तीचे मत पालकांपेक्षा वेगळे असेल, तर न्यायालयाने गर्भपाताचा निर्णय घेताना गर्भवती व्यक्तीचे मत हा एक महत्त्वाचा घटक मानला पाहिजे.

निष्कर्ष:

३६. या प्रकरणाची तथ्ये आणि परिस्थिती पाहता आम्ही खालील निर्देश जारी करतोः

(i) गेल्या आठवड्यात अल्पवयीन मुलीला रुग्णालयात दाखल करण्याबाबतचा आणि तिला जेव्हा आणि जेव्हा प्रसूतीसाठी रुग्णालयात पुन्हा दाखल करावे लागेल तेव्हाचा सर्व खर्च सायन रुग्णालय उचलेल; आणि

(ii) प्रसूतीनंतर अल्पवयीन मुलगी आणि तिचे पालक मुलाला दत्तक देऊ इच्छित असल्यास, ही प्रक्रिया सुलभ करण्यासाठी राज्य सरकार अधिनियमातील लागू असलेल्या तरतुदींनुसार सर्व आवश्यक पावले उचलेल. पालकांना किंवा अल्पवयीन मुलांना बंधनकारक करणारा या न्यायालयाचा निर्देश म्हणून याचा अर्थ लावला जाणार नाही आणि त्यांनी व्यक्त केलेल्या इच्छांचे योग्य टप्प्यावर राज्य शासन पालन करेल .

३७. या न्यायालयासमोर उद्भवलेल्या मुद्द्यांच्या प्रकाशात आम्ही आमचे निष्कर्ष खालीलप्रमाणे नोंदवतोः

(i) एम. टी. पी. अधिनियम हा आर. एम. पी. आणि वैद्यकीय मंडळांना जेव्हा ते गर्भपाताबाबत सद्भावनेने मत मांडतात तेव्हा त्यांचे संरक्षण करतो;

(ii) वैद्यकीय मंडळाने गर्भपाताबाबत आपले मत मांडताना एम. टी. पी. कायद्याच्या कलम ३ (२-ख) अंतर्गत असलेल्या निकषांपुरते स्वतःला मर्यादित ठेवू नये, तर न्यायनिर्णयाच्या संदर्भात गर्भवती व्यक्तीच्या शारीरिक आणि भावनिक कल्याणाचे मूल्यांकन देखील केले पाहिजे.

(iii) स्पष्टीकरणात्मक मत जारी करताना वैद्यकीय मंडळाने मत आणि परिस्थितीतील कोणत्याही बदलासाठी ठोस कारणे दिली पाहिजेत; आणि

(iv) पुनरुत्पादनात्मक स्वायत्तता आणि गर्भधारणा संपुष्टात आणण्याच्या निर्णयांमध्ये गर्भवती व्यक्तीची संमती सर्वोच्च आहे. जर एखाद्या गर्भवती व्यक्तीचे आणि तिच्या पालकाचे मत वेगळे असेल, तर अल्पवयीन किंवा मानसिकदृष्ट्या आजारी असलेल्या गर्भवती व्यक्तीचे मत हे न्यायालयाला न्याय्य निष्कर्षावर पोहोचण्यासाठी एक महत्त्वाचा पैलू म्हणून विचारात घेतले पाहिजे.

३८. वरील बाबी लक्षात घेता, अपील निकाली काढण्यात येत आहे. खर्चाबाबत कोणतीही आदेश नाही.

३९. प्रलंबित असलेले अर्ज, असल्यास निकाली काढण्यात येत आहे.

शीर्षटिप : द्वारा निधी जैन

प्रकरणाचा निकालः अपिल निकाली काढण्यात येत आहे
याचिका निकाली काढण्यात येत आहे .

[२०२४] ५ एस सी आर ४७०:२०२४ आय.एन.एस.सी ३७१ , (पृष्ठ-४७०-४९१)

****

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल."

****